

10.2. Mehnat psixologiyasi metodlari

Shaxsni mehnat faoliyatida psixik xolati, jarayonlari, mehnatdagi yutuqlarini aniqlash maqsadida turli metodlar qo'llaniladi. Bunda qaysi mezonlarga ko'ra shaxs muvaffaqiyatlarga erishishi amalga oshganligi masalasi muhim bo'ladi. Shuning uchun ushbu toifadagi metodlar qo'llanilishi kuzatiladi:

- aniq faoliyatning o'ziga xos tomonlari bilan tanishish uchun ish hujjatlarini tahlil etish;
- faoliyat mazmuniga oid ma'lumotni vizual to'plash uchun ish jarayonini kuzatish;
- xronometraj, mehnat jarayonining ayrim ko'rsatkichlarini baholash;
- mehnat kishisidan yozma yoki og'zaki ravishda ma'lumot olish uchun so'rov (anketa, suhbat, ekspert baholash) metodi;
- mehnat vazifalarini bajarishga oid shaxsiy tasavvur, fikr, kechinmalarni o'zida kuzatish va hisobot;
- mehnat faoliyatiga qo'yilgan faoliyatga oid ma'lumotlarni eksperimentatordan olish uchun mehnat metodi;
- shaxsning hayotiy va faoliyatga oid ma'lumotlarini tahlili uchun biografik metod;
- faoliyat sharoitlarini o'rganish uchun fiziologo-gigiyenik metodlar;
- mehnat subyekting psixologik xususiyatlarini o'rganish uchun tajriba (tabiiy va laboratoriya) metodi.

Mehnat psixologiyasida keng tarqalgan metod - ***professiografiya metodi***. Mehnat faoliyati psixologik xususiyatlarini tahlili olingan sifat va miqdor ko'rsatkichlarining har tomonlama o'rganish hamda sistemalashtirishga asoslanadi. Professiografiya deb, mehnat subyekting faoliyat tarkiblari (uning mazmuni, vositalari, sharoitlari, tashkilot) bilan o'zaro munosabati va bog'liqligini o'rganish va aniqlashga qaratilgan kompleks metodga aytiladi. Faoliyatni o'rganish natijasida

professiogramma, ya'ni kasbning turli obyektiv xarakteristikalarining tasnifi va psixogramma, ya'ni faoliyatning psixologik xarakteristikalarining tasnifi tuziladi. Professiogramma ushbu tamoyillarga ko'ra tuzilishi mumkin:

- ma'lum faoliyatning aniq, o'ziga xos tasnifi;
- kompleks o'rganilganlik;
- o'rganish dinamikasi (rivojlanish sharti bilan, faoliyat o'zgarishi);
- sistemalilik (faoliyatning alohida xarakteristikalarini o'zaro

bog'liqligi va o'zaro ta'siri);

- qabulning o'xshashligi (kasblarni aniq taqqoslash uchun);
- miqdoriy va sifatiy metodlarni qo'llash.

Professiogramma ushbu xarakteristikalaridan tashkil topadi:

- kasbga oid umumiy ma'lumotlar (tarkib, tayinlash, xodimlarning majburiyatlari, mehnat samaradorligi ko'rsatkichlari);
- faoliyat mazmuni (asosiy vazifalar tahlili, ma'lumotlar oqiminin o'ziga xosligi, xatolar tahlili);
- faoliyat vositalari (ma'lumotlarni ko'rsatish, ularni joylashtirish, obzor);
- mehnat sharoitlari (sanitar-gigiyenik, ijtimoiy-psixologik, estetik);
- faoliyatni tashkillashtirish (ish yuklamasining ko'rinishi va xajmi, ish va dam olish rejimi);
- faoliyat subyekti (funksional xolatlar, kommunikativ sifatlar, vazifalarga taalluqlilik).

Faoliyat psixogrammasi mehnat egasining kognitiv, emosional-irodaviy, motivasion, individual-psixologik va boshqa kasbiy muhim bo'lgan sifatlarga qo'yiladigan talablar hamda xarakteristikalaridan iborat bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, mehnat psixologiyasida kasbni psixologik o'rganish metodlari mavjud, ular asosan quyidagilardan iborat bo'ladi:

- 1) ***hujjatlar tahlili***;
- 2) ***so'rov metodi***;

3) **anketa metodi** - qo'yilgan savollarga ikki tipdagi javoblar beriladi (erkin javoblar, tanlangan javoblar);

4) **kuzatish metodida** - xronometraj va ish kunini sur'atga olinadi;

5) **o'z-o'zini kuzatish**, o'z-o'ziga hisob berish metodi. Professiografiyada bu usullar ikkita shaklda amalga oshadi - mutaxassisning o'z-o'zini kuzatishi va o'z-o'ziga hisobi, psixologning tadqiqotchi va ishchi hisobidagi sifati;

6) **eksperimental metod** - professiografiyada allaqachon tuzilgan psixogrammani tekshirish uchun qo'llaniladi. Tekshirish maqsadida turli darajadagi mutaxassislardan iborat guruhlar tuziladi. Har bir guruh a'zolarida maxsus uskunalar, metodikalar, blanklar yordamida faktlar to'planadi va korrelatsiyalash metodi yordamida umumiy xulosaga kelinadi.

Yuqorida ko'rsatilgan metodlar mehnat subyekti va kasbiy muhit haqida ma'lumot olishga xizmat qiladi. Olingan ma'lumotlarni tartibga solish metodlari ham mavjud. Mehnat jarayonini algoritmik metod bilan ham tariflash mumkin.

Algoritm harakatlar metodning qat'iy ketma-ketligi bo'lib, u ma'lum tartibdagi vazifalarni shubhasiz echimga olib keladi. Algoritmik baholashning sonly metodlari ishlab chiqilgan bo'lib mehnat jarayonining intensiv dinamikasini streotipligini murakkab operatsiyaning mantiqliligini va boshqa ko'rsatgichlarni bizga xarakterlab beradi. Bu metod qonuniy aloqalarni kompakt shaklda qo'llash imkonini beradi. Ishlab chiqarishda algoritmik metod, mehnat ratsionalligini, mehnatni normaga solishni va uni sifatini oshirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Struktura metodi - mehnat faoliyatini tarkibiy qismlarga bo'lib o'rganishni va insonni turli harakat jarayonlarida baholashni taklif qiladi:

- operativ aloqa - echilayotgan muammolar o'rtasidagi aloqalar tekshiriladi;
- alohida olingan muammoni yechish darajasi - algoritmlar o'rtasidagi aloqa tekshiriladi;
- algoritmik daraja - operatsiyalar bloki o'rtasidagi aloqa tekshiriladi;
- operatsiyalar bloki darajasi - alohida operatsiyalarning o'zaro aloqasi tekshiriladi;
- operatsiya darajasi - kichik komponentlarning o'zaro aloqasi tekshiriladi.

Sistemali analiz metodi. O'rganilayotgan faoliyatning asosiy komponentlarini ierarxik aniqlashga qaratilgan. Sistemali analiz metodikasi faoliyatni analiz qilishda bir nechta darajalarni belgilaydi:

- 1) shaxsiy motivatsion analiz;
- 2) maqsadli komponentli analiz;
- 3) strukturali funksional analiz;
- 4) infarmatsion analiz;
- 5) psixofiziologik analiz;
- 6) individual psixologik analiz.

Professional faoliyatni o'rganish 2 ta planda olib boriladi.

1. Tarif etiluvchi tomoni o'z oldiga profissiogramma tuzishni maqsad qilib qo'yadi. Professional muhitning xarakteristikasi va talablarini tarif qiladi. Berilgan kasbga qo'yilgan psixik xususiyatlari ya'ni psixometrikni tekshirishni amalga oshiradi.

2. Chuqur psixologik analizni tahlil qiladi. Mehnat subyekti va professional muhit o'rtasidagi o'zaro aloqalar asosida baholab "Inson-professional - muhit" sistemasi komponentlarini o'rganadi. Sistemali analiz metodi mehnat jarayonini mukammallashtirib mehnat psixologiyasini alohida yangi natijalarni olishni vazifa qilib qo'yadi. Metodik ko'rsatmalar bo'yicha ko'p o'lchamli psixogramma sxemasi,

ergonomic xususiyatlar orasida “Inson-mashina – muhit” sistemasi tahlil qilinadi.